

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО
ПРАВА**

УДК 347.921.6(4)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.2.05>

Марина Вікторівна Гайдар,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Сумська філія,

кафедра юридичних дисциплін (викладач);

 <https://orcid.org/0009-0007-7081-9512>,

e-mail: haidar.m.v@univd.edu.ua;

Олексій Михайлович Шуміло,

кандидат юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Сумська філія,

кафедра юридичних дисциплін (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-0506-4631>,

e-mail: a.m.shumilo@univd.edu.ua

**СУДОВІ ВИТРАТИ ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ДОСТУПУ
ДО ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН**

У статті досліджено досвід іноземних держав у забезпеченні доступу до правосуддя через регулювання судових витрат. Проаналізовано підходи до оптимізації фінансових бар'єрів, зокрема впровадження цифровізації, механізмів державної правової допомоги, групових позовів і медіації. Розглянуто вплив судового збору на доступність судочинства та заходи з його врегулювання. Зроблено висновки про необхідність комплексного підходу до регулювання судових витрат для забезпечення справедливого й доступного правосуддя.

Ключові слова: цифровізація, судові витрати, доступність правосуддя, групові позови, судовий збір, медіація.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, визначено, що незалежне й неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і

держави, гарантією дотримання прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, а також своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

Однією з основних проблем, що зумовляють необхідність подальшого вдосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, визначено перешкоди в доступі до правосуддя. Серед завдань, спрямованих на досягнення однієї з ключових цілей Стратегії, визначено оптимізацію судових витрат і процедур їх адміністрування з метою заохочення до використання позасудових способів урегулювання спорів.

Стан дослідження проблеми

У міжнародній практиці застосовують різні механізми зменшення фінансового навантаження на позивачів, зокрема диференційовані судові збори, систему правової допомоги *pro bono* та державне субсидування процесуальних витрат. Питаннями досліджуваної тематики цікавилися такі вітчизняні науковці, як О. Свірін, В. Заборовський, А. Стойка, Р. Ханік-Посполітак, О. Овчаренко, С. Крушинський та ін.

Загалом комплексні правові дослідження інструментів, що сприяють доступності правосуддя в європейських державах, відсутні; переважно вони стосуються застосування і тлумачення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Водночас порівняльний аналіз виявляє значні відмінності в обсязі державної підтримки та рівні доступності правової допомоги залежно від соціально-економічного контексту країни. Вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері дає змогу розробити рекомендації щодо вдосконалення національного механізму фінансового забезпечення доступу до правосуддя.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз досвіду іноземних держав щодо забезпечення доступу до правосуддя через механізми регулювання судових витрат, а також визначення можливостей його адаптації до національної правової системи й упровадження окремих досліджуваних інститутів із метою підвищення ефективності судочинства в Україні.

Задля досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: 1) дослідити підходи різних іноземних держав до правового регулювання судових витрат; 2) проаналізувати механізми дії широко поширених зарубіжних інститутів, які не мають широкого застосування в національній правовій системі, а також виявити переваги й недоліки зарубіжного досвіду у сфері судових витрат.

Наукова новизна дослідження

Комплексно проаналізовано підходи іноземних держав до забезпечення доступу до правосуддя через механізми регулювання судових витрат. Здійснено порівняльно-правовий аналіз моделей фінансування судових витрат у різних правових системах, що надає змогу визначити їхню ефективність і доступність для населення. Вперше систематизовано інструменти державної підтримки малозабезпечених осіб у контексті подолання фінансових бар'єрів у судочинстві.

Виклад основного матеріалу

Насамперед слід звернутися до короткого викладення історії становлення стандарту доступності правосуддя у світі. Увагу варто приділити роботі одного з відомих дослідників – М. Каппеллетті. У своєму дослідженні щодо доступу до правосуддя він описує еволюцію руху за доступ до правосуддя [1, р. 282–283]. Першою хвилею, що виникла у 60-х роках ХХ ст., було створення систем правничої допомоги з метою забезпечення учасників судового процесу з обмеженими фінансовими можливостями доступом до юридичних послуг. В Австралії лише в середині 70-х років ХХ ст. уряд Е. Г. Вітлама заснував Австралійське бюро правничої допомоги та визначив правничу допомогу як сферу державної опіки, хоча згодом її взяли на себе уряди штатів [2, р. 85, 91]. Однак обмеження доступу до безоплатної правничої допомоги також існувало.

Друга хвиля, за М. Каппеллетті, відображає парадокс багатьох юридичних прав: вони мають відносно низьку цінність, тому індивідуальний захист таких прав є малоімовірним через неефективне використання ресурсів. Доступне правосуддя має створити таку систему органів або уповноважених осіб, а також процедури, які були б простими й недорогими у використанні.

У межах цієї хвилі основною відповіддю системи юстиції стало встановлення процесуальних правил, які допомагають усунути процесуальні перешкоди для представництва розрізнених інтересів і сприяють реалізації прав, що належать групі, а не окремій особі. З цим пов'язане виникнення та поширення інституту групових позовів.

Третя хвиля асоціюється з новими способами пристосування цивільного процесу до типу спору та визнанням того, що традиційні спірні процедури або позовне провадження в суді не завжди є найкращими способами забезпечення ефективного захисту прав [3]. Таким чином, ця третя хвиля відзначилася не лише розширенням судових процедур і різних проваджень, спрямованих на спрощення процесів для зменшення витрат і потреби в юридичному представництві, а й підтримкою посередництва чи примирення як передумови для вирішення питань зменшення витрат.

Огляд хвиля доступності правосуддя загалом дає підстави для висновку, що незалежно від того, яких процедур чи аспектів судового процесу стосувалися зміни в напрямі забезпечення їх доступності, у будь-якому разі основою таких змін була необхідність здешевлення судового процесу.

Сьогодні спостерігається четверта хвиля, пов'язана із цифровізацією. Щодо досвіду й активності в цьому напрямі варто вказати на низку програм фінансування нових рішень та ініціатив у сфері забезпечення доступності правосуддя через його цифровізацію. На початку 2019 р. уряд Нового Південного Уельсу заснував Інноваційний фонд доступу до правосуддя, шукаючи інноваційні рішення не лише від юридичних фахівців, а й від «груп громад, креативних і цифрових агентств, а також соціальних підприємців» для вирішення проблем доступу до правосуддя. Аналогічно Вікторіанська програма грантів на юридичні послуги, яка традиційно підтримувала низку програм, спрямованих на розширення доступу до правосуддя, зосередила свій раунд 2019 р. на інноваціях і технологіях, фінансуванні технологічних рішень [4, с. 39].

Ця хвиля також не відірвана від концептуальної основи попередніх трьох. Економіст В. Дж. Баумол запропонував поняття «хвороба витрат» [5] і, як зазначають інші дослідники, будь-яке обговорення судових витрат має брати до уваги як цю роботу, так і сам феномен «хвороби витрат» [6]. Суть цього явища полягає в тому, що різні темпи зростання продуктивності призводять до зростання реальних витрат в одних галузях і відносного зниження в інших. Інакше кажучи, у виробничій сфері: якщо заробітна плата в галузі зростає на 2 %, то вартість виробленої продукції не обов'язково зростатиме, адже збільшення обсягів виробництва на одного працівника компенсує вищу оплату праці. Натомість характер багатьох персональних послуг значною мірою ускладнює впровадження працезберігаючих засобів. Підвищення заробітної плати вчителів чи поліцейських на 2 % не компенсується підвищенням їхньої продуктивності, а отже, має призводити до еквівалентного зростання витрат з бюджетів.

Для підвищення продуктивності системи правосуддя та зменшення витрат споживачів її послуг варто здійснити цифровізацію тих її підсистем, які дають змогу це зробити.

Отже, зосередимо увагу на інститутах, які вже широко використовуються в зарубіжних державах, однак не набули значного поширення в національній правовій системі.

Групові позови є важливим елементом системи захисту прав у багатьох державах, проте не в Україні. Хоча прогнозується, що їх упровадження – лише питання часу. Водночас звертається увага на недоліки таких позовів або ризики для бізнесу: сума можливих заявлених вимог у групових позовах зазвичай є значною і здатна, якщо не

розорити бізнес, то серйозно його «підкосити» (наприклад, у справі Mastercard фігурувала сума позову в розмірі 18,5 млрд дол. США в інтересах 46 млн споживачів Об'єднаного Королівства) [7].

Щодо практики подання групових позовів в ЄС, то це можливо здійснити двома шляхами: шляхом самопредставництва (коли одна з постраждалих осіб бере на себе обов'язок представляти всіх інших) або через представницьку організацію, яка подає позов від свого імені в інтересах постраждалих (наприклад, асоціації, як у згаданій раніше справі). Представницька організація має бути неприбутковою, а мета її діяльності – відповідати предмету позову. Крім того, така організація повинна мати достатні ресурси (фінансові, людські, юридичну експертизу) для належного представлення інтересів інших осіб у суді. Такі організації або органи державної влади (якщо в державі відсутні організації, що відповідають вищезазначеним критеріям) дозволяють заявникам уникати необхідності самотійного ведення справи [8]. Очевидно, що система *opt-out* (принцип неучасті, відмови від позову одним із групи позивачів) дозволяє заощаджувати ресурси, а отже, і витрати.

Судові витрати можуть стимулювати вибір альтернативних способів вирішення спорів. У низці держав медіаційні процедури та процедури розгляду спорів у третейських судах отримали схвальну оцінку з боку осіб, зацікавлених у вирішенні правового конфлікту. В окремих країнах світу звернення до медіації є обов'язковим етапом перед зверненням до суду (наприклад, у Казахстані).

Деякі країни, зокрема Польща та Чехія, намагаються заохочувати застосування судової медіації, пропонуючи сторонам стимули у вигляді зменшення або повного відшкодування судових витрат. Наприклад, відповідно до ст. 79 п. 2-а Закону Республіки Польща «Про судові витрати в цивільних справах» у разі досягнення угоди за результатами медіації суд ухвалює повернути стороні три чверті судового збору, сплаченого під час подання позову. Чеське законодавство передбачає повне або часткове покладення судових витрат на сторону, яка ухиляється від участі в першій зустрічі з медіатором, ініційованій судом [9, с. 134].

Як показав порівняльний аналіз визначення «ціни правосуддя», станом на 2024 р. у світі не існує єдиного підходу до встановлення ставки судового збору. Наприклад, у Польщі ставки збору диференціюються залежно від предмета спору: у немайнових справах, справах про розлучення чи сепарацію з партнером судовий збір становить від 30 до 5 000 злотих; у майнових – від 30 до 100 000 злотих. У Німеччині розмір судового збору залежить від ціни позову, інстанції і типу провадження: базовий збір множиться на спеціальний коефіцієнт, передбачений для кожного виду провадження. В Італії

розмір збору також залежить від ціни позову: мінімальна сума становить 30 євро, а максимальна – не перевищує 1 100 євро.

На тлі цих країн вирізняються Франція, Данія та Фінляндія. У Франції позивачі звільнені від сплати судового збору, адже з 2014 р. правосуддя стало безкоштовним і загальнодоступним. У Данії судовий збір справляється при поданні позовної заяви, а в разі відкриття провадження – сплачується повторно. У Фінляндії збір стягується після вирішення спору та залежить від стадії, на якій завершено розгляд. Для цивільних справ він становить: 72 євро – до підготовчого засідання, 102 євро – після підготовчого засідання, 133 євро – після розгляду справи суддею одноособово, 164 євро – після розгляду у складі судової колегії [10].

Висновки

Розглядаючи судові витрати крізь призму доступу до правосуддя, можна визначити два підходи до цього питання. У вузькому розумінні йдеться виключно про судовий збір і механізми його адміністрування як елемент ефективного доступу до органу вирішення спорів. У широкому розумінні предметом дослідження є вся сукупність судових витрат у цивільному процесі, механізми їх сплати, розподілу та впливу на всі стадії провадження. У цьому ж широкому підході підлягають дослідженню й інші складові доступності правосуддя: право на справедливий розгляд і своєчасне вирішення спорів, загальне застосування принципів дієвості й ефективності під час здійснення правосуддя.

Упровадження стандарту доступності правосуддя відбувалося поетапно (хвилями). Кожна з них мала на меті зменшення витрат на доступ до правосуддя. Нині спостерігається четверта хвиля, пов'язана із цифровізацією правосуддя, що забезпечує додаткові переваги для споживачів судових послуг, зокрема їх здешевлення.

Список бібліографічних посилань: 1. Cappelletti M. Alternative Dispute Resolution Processes within the Framework of the World-Wide Access-to-Justice Movement. *Modern Law Review*. 1993. Vol. 56, Iss. 3. Pp. 282–296. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1993.tb02673.x>. 2. Sackville J. R. Some Thoughts on Access to Justice. *New Zealand Journal of Public and International Law*. 2004. Vol. 2, No. 1. Pp. 85–111. 3. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*. 1978. Vol. 27, No. 2. Pp. 181–292. 4. Москаль Р. М. Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 36–49. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.36>. 5. Baumol W. J. *The Cost Disease: Why Computers Get Cheaper and Health Care Doesn't*. New Haven ; London : Yale University Press, 2012. 271 p. 6. Lee III E. G. *Law Without Lawyers: Access to Civil Justice and the Cost of Legal Services*. *University of Miami Law Review*.

2015. Vol. 69, No. 2. Pp. 499–518. **7.** Дядюк Є. Групові позови: бізнесу приготуватися // LIGA360 : сайт. 29.04.2021. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/203274_grupov-pozovi-bznesu-prigotuvatisya (дата звернення: 02.04.2025). **8.** Шкляр С. Колективні позови: чи є перспективи у антимонопольних справах? // Економічна правда : сайт. 16.04.2021. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2021/04/16/673060/> (дата звернення: 02.04.2025). **9.** Степаненко Т. В. Європейські стандарти медіації в цивільно-правових спорах та їх упровадження в Польщі та Чехії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/32>. **10.** Сверба Ю., Навроцька Ю., Гавриленко С. Ціна правосуддя: access denied? // Юридична Газета online : сайт. 17.07.2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/cina-pravosuddya-access-denied.html> (дата звернення: 02.04.2025).

Надійшла до редколегії 04.04.2025

Прийнята до опублікування 15.05.2025

Haidar M. V., Shumilo O. M. Experience of European Countries in Ensuring Access to Justice Through Legal Costs

Access to justice is a fundamental principle in legal systems worldwide, ensuring that individuals can effectively exercise their rights and seek redress through the judiciary. This paper examines the experience of foreign states in facilitating access to justice through judicial expenses, particularly in the context of digitalization, group lawsuits, court fees, and mediation. The study is based on a comparative legal analysis of different judicial systems and their approaches to reducing financial barriers for litigants.

The research explores how various countries have implemented measures to enhance judicial accessibility, including fee waivers, state-funded legal aid programs, and alternative dispute resolution mechanisms. Particular attention is given to the role of digitalization in streamlining court procedures, reducing costs, and improving efficiency in case management. The paper highlights the significance of online dispute resolution platforms and electronic filing systems in promoting greater access to justice.

Additionally, the article delves into the impact of court fees on litigants and assesses the effectiveness of policies aimed at balancing the financial sustainability of judicial institutions with the need for equitable access. The study also discusses the role of class actions in providing an avenue for collective redress, particularly in cases where individual litigation would be prohibitively expensive.

The findings underscore the necessity of a balanced approach to judicial expenses, ensuring that cost structures do not deter individuals from pursuing legitimate claims. Recommendations are provided for policymakers to adopt best practices from international experiences, fostering a more accessible, efficient, and fair legal system.

Keywords: digitalization, court costs, access to justice, class action lawsuits, court fee, mediation.

